

Шаҳарсозликда ландшафт архитектураси объектларнинг типологик масалалари

*Илмий раҳбар Жўраева Э.Э.ўқитувчи
Собирова О.И.- 402-Арх гуруҳи талабаси (СамДАҚИ)*

Калим сўзлар: ландшафт архитектураси, антропоген, динамика, компромисс, рекреацион бонг, иерархия, функциявий объект, яшил зона, рельеф, этногенез, трасса.

Табиатни асраш масаласи бўйича, ландшафт архитектураси назариясида атроф-муҳитни ўзгартиришни бошқариш асосларини ишлаб чиқиш долзарб масала ҳисобланади. Жамият нафақат ноёб табиат ёдгорликлари ва боғ-парк санъатини авайлаб-асраш, балки уларни ривожлантириш масалалари билан ҳам шуғулланиши лозим. Табиатни асраш тамойиллари ҳар бир архитектуравий-ландшафт объектларини шакллантиришнинг асосида туриши лозим. Бу тамойиллар ландшафтни лойиҳалашда мавжуд табиий ҳолатни асраш ва яхшилашда, дастур бўйича фойдаланиш жараёнида архитектуравий-ландшафт обьектини мукаммаллаштиришда, ҳамда “объект-муҳит” тўғри ва тескари динамика имкониятларини ҳисобга олишда ва умумий табиий-антропоген ҳолатларни ўзгартиришда намоён бўлади.

Асосий мақсад- табиий ландшафтлардан фойдаланиш, ўзгартириш ва максимал равища асраш масалалари бобида келишув (компромисс)ни топишдан иборатdir. Буни ҳозирги вақтдаги туристик рекреацион фаолиятнинг ривожланиши ҳам тасдиқлайди. Масалан, 70-80 йилларда айнан рекреацион бонг шаҳардан ташқаридаги дам олиш жойларида ландшафтни ҳаддан ташқари фойдаланишдан асраш мақсадида табиий бойликни баҳолаш ва лойиҳалашнинг янги услубларини талаб қилди. 90-нчи йилларда дала ҳовлиларининг қурилиши кўпайиши шаҳарга яқин жойлашган ноёб ландшафтларни асраш муаммосини келтириб чиқарди. Архитектуравий-ландшафт масалаларини тизимлаштириш, уларнинг иерархиясини аниқлаш, ўзаро келишув ва ушбу масалаларни ечиш тамойиллари ва услубларини аниқлаш учун обьектларнинг илмий асосланган типологиясига эга бўлиш муҳимdir.

Типология-бу нафақат қандайдир обьектларни синфларга бўлиш, балки илмий англаш услуби, обьектлар ривожланиши қонуниятларини ўрганиш, уларнинг янги

турларини пайдо бўлиши ҳамдир. Ташкиллаштирилган фазовий архитектуравий-ландшафтнинг алоҳида элементларини ажратиб, биз бино ва иншоотлар архитектураси, шаҳар ва қишлоқлар, дам олиш зоналари, парклар ва бошқалар ҳақида гапира оламиз. Аммо ҳар қандай архитектура обьектини кўриб чиқаётганда ҳам, уни яратиш ва фойдаланишнинг табиий башоратларидан (ижтимоий-иктисодий омиллар орқали ёки тўғридан-тўғри) ажратиб бўлмайди. Ландшафт муҳити ҳақида яхлит архитектуравий обьект-антропоген муҳит ва кам ўзгартирилган табиий ландшафт каби қараш, ландшафт типологиясида янгилик ҳисобланади. Натижада биз типология бўйича қандай обьектлар (парклар, ўрмон парклари ва бошқалар) кераклигини эмас, балки ландшафт архитектураси ва ландшафт лойиҳалаш обьектлари ҳисобланган яхлит очиқ муҳитлар концепциясини кўриб чиқамиз. Замонавий тизимли-экологик нуқтаи назардан муҳитнинг бирон-бир элементи, ҳаттоқи аниқ муддат мобайнида ландшафт обьекти ҳисобланмагани ҳам архитекторнинг касбий фаолиятида эътибордан четда қолмаслиги лозим. Келажакда бу элементлар обьект бўлиб хизмат қилиши эҳтимоли борлиги ва яхлит тизимга таъсир этиши мумкинлиги учун ҳам улар эътиборсиз қолдирилмайди. Типологиянинг асосини, умумий қараганда, факат архитектуравий ландшафтни ҳудудий зоналаштириш ташкил этадигандай кўринсада, амалиётда у етакчи ҳисобланмайди. Битта ҳудуд (масалан, республика ҳудуди) архитектуравий-ландшафт масалалари иқтисодий шаҳарсозлик, композицион ва бошқа кўплаб масалалар билан боғлиқ ҳолда туманни комплекс режалаштириш обьекти ҳисобланиб, бир вақтнинг ўзида-агарда республиканинг алоҳида қўриқланадиган ландшафтлари схемаси, ёки республиканинг дам олиш ва туризм схемалари ишлаб чиқилса, улар ҳам маҳсус архитектуравий-ландшафт лойиҳалашнинг обьекти бўлиши мумкин. Шу нарсани биз мураккаб ижтимоий-фазовий ва ландшафт тизими ҳисобланган-шаҳар ҳақида ҳам айтишимиз мумкин. Биз унинг аниқ тизимларидан бири, масалан, сувли яшил зonasини ажратганда уни жуда чуқур ўрганиб, мустақил обьект сифатида лойиҳалаймиз.

Объектларнинг типологияси ва архитектуравий-ландшафт масалаларини тизимлаш учун гурухларнинг икки даражасини ажратиш лозим: 1) ландшафт архитектори факатгина ҳамммуаллиф бўлган, ландшафт масалалари иқтисодий, ижтимоий, режавий ва кўплаб бошқа масалалар билан бир қаторда турган архитектура

ва шаҳарсозлик объектлари гурухи; 2) ландшафт архитектори мутахассислар жамоасида берилган объект ечимининг дастур ва услубларини аниқловчи етакчи вазифада бўлади, бу гурух объектларида ландшафт масалалари бирламчи ҳисобланади. Биринчи гурух объектларига- муҳит элементи сифатида тумани режалаштириш лойиҳаларининг комплекс ва соҳавий схемалари ишлаб чиқиладиган давлат, республика, туманлар худудлари; бош режа ва батафсил режавий лойиҳалари тузилаётган аҳоли жойлари, фуқаролик ва шаҳарсозлик комплекслари мансубдир. Иккинчи гурухга тегишли объектларнинг умумий шаҳарсозлик таркибига мансуб архитектуравий- ландшафт масалаларини куйидагича изоҳлаш мумкин:

-халқ хўжалиги комплекси ва ландшафт муҳитининг ўзаро таъсири муаммоларини ечиш;

-муҳитнинг турли функциявий объектлар жойлашувига муносабатини аниқлаш;

-ландшафтни батафсил лойиҳалаш ва зоналарга бўлиш;

-ландшафтларнинг режавий фаолият давомида ўзгаришлари натижаларини башорат қилиш;

-экология, муҳитни асрash ва гигиеник ҳамда эстетик сифатини яхшилаш талабларидан келиб чиқиб, муҳитни архитектуравий-ландшафт ташкиллаштириш; ландшафт ва қурилмаларнинг ўзаро уйғунлиги.

Архитектуравий-ландшафт фаолиятига хос объектлар анча ривожланган типологияга эга. Ташкил этиладиган объектларнинг ландшафт вазифалари турларга бўлингани каби, улар билан ишлаш босқичлари ҳам (дастурни ишлаб чиқариш, лойиҳа олди тадқиқотлари, лойиҳалаш, лойиҳани амалга ошириш, фойдаланишга топширгандан кейинги назорат) турларга бўлинади.

Ландшафт архитектурасида етакчи услублардан бири бутун архитектуравий ижодиётда самарали бўлган тизимли-ландшафт ёндашуви ҳисобланади. Бу услубнинг маъноси бутун объектни эмас, балки инсон фаолияти натижасида ва табиат қонунлари асосида доимий ўзгарувчи архитектуравий-ландшафт муҳитининг лавҳалари (тизим ости)ни лойиҳалаш, қуриш ва қурилганини назорат қилишдан иборат. Регионлар ва йирик шаҳарсозлик тузилмаларида тизимли –ландшафт услуги аллақачон фаол фойдаланиляпти. Аммо қурилмалар комплексини яратишда, айникса алоҳида иншоотлар, ҳатто баъзида боғ-парк объектларида унинг аҳамиятига ҳали етарлича

ўрин ажратилмаяпти. Ландшафт лойиҳалашнинг экологик услуби ландшафт компонентлари- рельеф, ҳовузлар, каналлар, ўсимликлар ва бошқалар орасидаги устувор муносабатларни аниқлаш ва табиий жараёнлар динамикасига муносиб яшаш мұхити лавҳаларини лойиҳалаш вазифасини бажаради. Архитекторлар доимий ўзгарувчан табиий материаллардан фойдаланиб, очик мұхитларни ташкиллаштиришади. Архитектор ҳар томонлама эгаллаган билимларига асосланиб, ўзининг ижодида ландшафт ҳолатини излаётганда унинг яхши сифатларини күрсата олганидагина, инсон ва ландшафтнинг үйғунлигига эришиши мумкин.

Шундай қилиб, замонавий ландшафт архитектураси бир томондан этногенез (миллий илдизлар) ва анъанавий маданиятни асраш ва ривожлантиришга йўналтирилган умумдавлат мұхитини ташкиллаштиришининг маҳсус шакли бўлса, бошқа томондан- микрорайон, маҳалла, аҳоли пункти даражасидаги инсон яшashi конкрет (аниқ) мұхитининг лойиҳалаш воситасидир. Архитектуравий ижодиётнинг ривожланиши анъаналарга асосланиб, айтиш мумкинки, биз XXI асрда Европа мамлакатларининг XVII-XVIII асрлардаги, XVIII-XIX асрларда Россия империясида кузатилгани каби, ландшафт-архитектураси, боғ-парк санъати ва мұхит дизайнни ривожланишининг янги босқичининг шоҳиди бўламиз. Ўтган тарихий даврларда бебаҳо боғ-парк санъати ёдгорликларининг “буюртмачиси” ва кейинги эгалари бадавлат хонадон соҳиблари бўлган. Замонавий шароитларда боғ-парк ансамблининг “буюртмачиси” ва эгаси ташкилотлар, юридик ва жисмоний шахслар бўлмоғи лозим. Архитектуравий пейзаж асарлари сони ҳам, албатта муносиб равища ўсади. Нозик дид билан яратилган бадиий архитектуравий-ландшафт энг кўп тарқалган “фойдаланиш предмети”га айланиши лозим. Ишонч билан айтиш мумкинки, XXI аср бутун дунё боғ-парк санъати ривожланишининг “олтин асли”га айланди. Архитектуравий-ландшафт лойиҳалашнинг типологик объектлари қуидагилардан иборат:

- маҳсус қўриқланадиган ландшафт ҳудудлари (табиий ва маданий-тарихий);
- маҳсус қийматга эга бўлган ландшафт объектлари тизими (регионал даражамамлакат, давлат ва бошқа ҳудудлар);
- қўриқхоналар;
- табиий (миллий) парклар ва боғлар;

-маданий-тарихий зоналар (мемориаллар, тарих ва архитектура, боғ-парк санъати ва бошқа ёдгорликлари): табиий муҳитда ва урбанизациялашган муҳитда табиий ёдгорликларни қўриқлаш зоналари;

-аҳоли жойлари, марказларнинг очик ҳудудлари, саноат комплекслари ҳудудлардаги сув ва кўкаламзорлар тизимлари;

-туар-жой муҳитидаги яшил ҳимоя зоналари-парклар;

-боғ-ўрмон парклари;

-спорт –соғломлаштириш зоналари;

-саноат- ҳудудий комплекслари ва аҳоли яшаш жойлари орасидаги рекреацион объектлар ҳудудлари;

-дам олиш ва туризм объектлари тизими (регионал даражада-давлат, мамлакат ва бошқалар);

-қисқа дам олиш зоналари;

-узоқ муддатли дам олиш зоналари;

-санитар-курорт зоналари, туристик трассасида хўжалик аҳамиятидаги турли объектлар;

-сув- қўриқлаш зоналари;

-коммуникацион ландшафт коридорлари;

-мелиорация ва фойдали қазилмалар зоналари;

-қишлоқ хўжалиги ҳудудлари.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Убайдуллаев Х.М., Иногомова М.М. Туар жой ва жамоат биноларини лойихалашнинг типологик асослари. Тошкент 2009.
2. Рожило И.Е., Урбах А.И Архитектурное проектирование общественных зданий и сооружений. Москва.1984.
3. Вергунов А.П., Денисов М.Ф., Ожегов С.С. Ландшафтное проектирование. – М., 1991
4. Адилова Л.А. Ландшафт архитектураси. Дарслик. –Тошкент: ТАҚИ, 2011
5. КМК 2.08.02-96 «Жамоат бинолари ва иншоотлари».
6. Залесская Л.С., Микулина Е.М. Ландшафтная архитектура.- Москва,-1979.
7. Ожегов С.С., Уралов А.С., Рахимов К.Д. Ландшафт архитектураси ва дизайни.- Самарқанд,-2004.